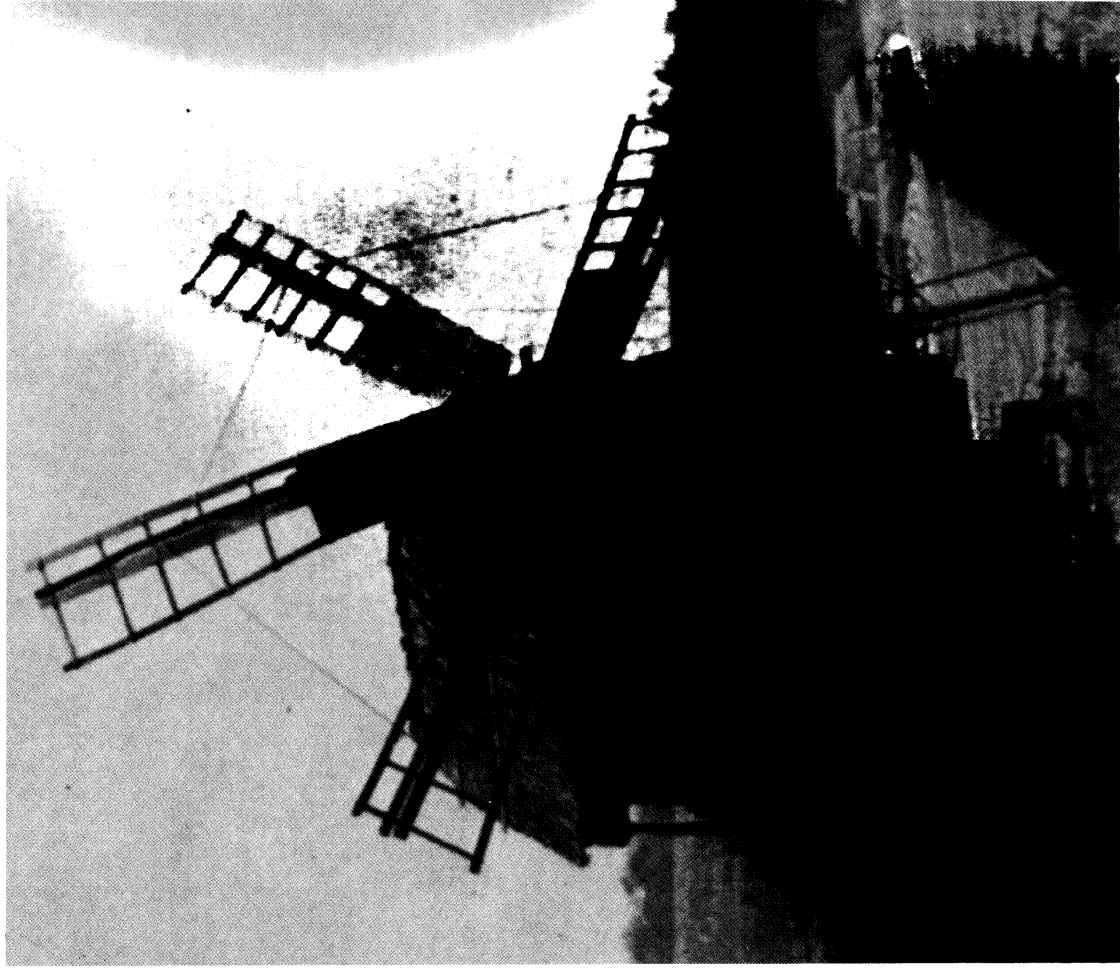

Els moviments camperols a l'Europa centre-oriental, segles XV-XVII

Ádám Anderle

A la segona meitat del segle XV les regions de l'Europa centre-oriental van començar a subministrar a l'Europa Occidental cereals, vi i ramaderia, mentre que aquesta els importava mercaderies manufacturades. A la fotografia, un molí de vent de la regió de Kharkov, URSS.

En aquest article l'historiador hongarès Ádám Anderle analitza les causes de les sublevacions pageses que es produïren a l'Europa centre-oriental al llarg dels segles XV, XVI i XVII, i, paral·lelament, les causes de l'estancament i de la decadència econòmica d'aquesta regió europea que comprèn els actuals països d'Alemanya, Hongria, Txecoslovàquia, Polònia, Rússia, Romania i Àustria.

En les últimes dècades registrem en la historiografia un interès creixent pels moviments pagesos. En una bona part, aquest interès va ser motivat pels diferents aniversaris que es commemoraren, com ara el de la guerra dels camperols a Alemanya. Però també hi han tingut i hi tenen un gran paper els moviments pagesos contemporanis, per exemple a Amèrica Llatina, com ens ho demostra el llibre de Henry A. Landsberger sobre *Els moviments camperols a Amèrica Llatina* (Ithaca and London, 1969).

En les investigacions sobre diverses revolucions es van dedicar alguns capítols a les sublevacions pageses. Això no obstant, qüestions científiques com ara ¿per què i quan es rebella el poble? (*When the men revolt and why?*) no ajuden gaire a entendre els fenòmens històrics perquè fan desaparèixer les diferències entre la revolució polític-social, el cop d'Estat, la contrarevolució, la sublevació obrera, la rebel·lió camperola, etc., és a dir, es barregen fenòmens diferents.

En la historiografia burgesa dels últims lustres va néixer l'aspiració de crear un model general per entendre les lleis socials de comportament de les masses. Moltes vegades en aquests models es formula obertament un propòsit instrumental: en conèixer «quan i per quina raó» se sueniven les masses, serà més fàcil d'impedir les sublevacions/revolucions. O sigui, en les investigacions d'aquesta mena es revelen també intencions conservadores/reaccionà-

ries. Tanmateix, les temptatives de crear models d'aquest tipus també ens podrien donar resultats (i informacions) importants sobre els mecanismes de les sublevacions pageses i ajudar a crear una metodologia clara i consistent sobre aquestes sublevacions.

Per investigar concretament els moviments de la pagesia —com a tasca bàsica de l'historiador— també donaria moltes informacions i novetats científiques la perspectiva comparativa dels moviments en una regió històrica. En aquest article voldria presentar una visió preliminar sobre un tipus dels moviments pagesos en una regió concreta, l'Europa centre-oriental (és a dir, els països actuals d'Alemanya, Hongria, Txecoslovàquia, Polònia, Rússia, Romania i Àustria) durant els segles XV-XVII.

La pregunta és molt senzilla: ¿per quines raons, en aquests dos segles, l'epicentre de les sublevacions pageses d'Europa es trobava en aquesta regió? I encara, ¿quines eren les raons i les causes dels cicles en aquests moviments?

Per entendre aquestes sublevacions, hem triat un mètode molt senzill: hem preparat un catàleg cronològic i un altre catàleg geogràfic sobre les sublevacions de cada país. És a dir, quan i on sorgien les inquietuds pageses.

En aquesta regió d'Europa hem trobat tres cicles importants de les sublevacions: la primera meitat del segle XVI (1504-1547) era el primer període de les sublevacions; el segon període incloïa els dos últims lustres del segle XVI i els dos primers del segle XVII (1590-1609); i 1640-1690 era el tercer cicle d'aldarulls socials.

Les preguntes següents es formulen molt simplement: ¿Per què les sublevacions tenen aquest ritme i per què van esclatar en els territoris cir-

cumscrits? I encara, ¿els moviments/sublevacions tenen una base i una causa comuna?

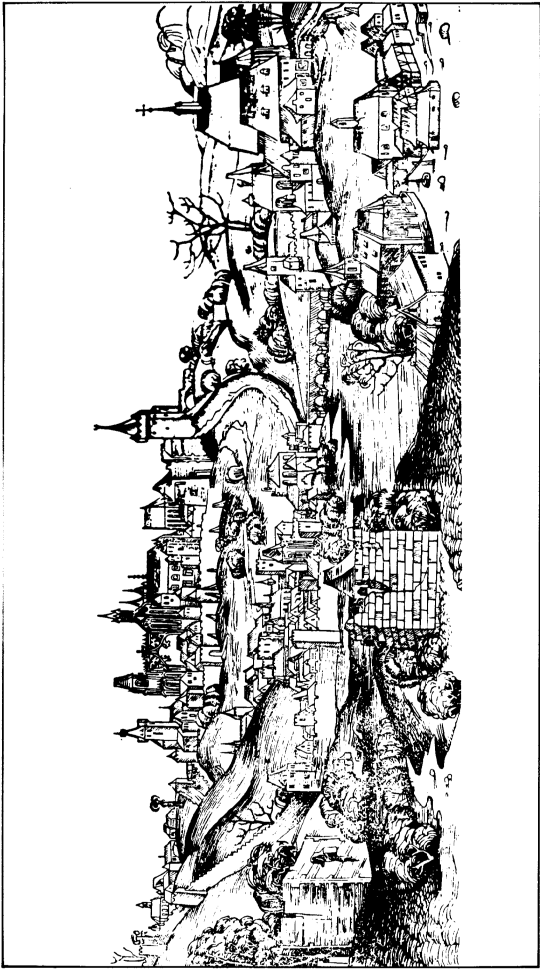
Sergei Skazkin, quan analitza els moviments pagesos europeus, distingeix tres períodes diferents de les lluites de classe pageses. El primer es va formar en el període medieval primerenc, quan, tot just creada la servitud, els pagesos lluitaven contra la seva nova dependència, restaurant «les lleis velles», «la justícia vella», és a dir que la pagesia volia recobrar el seu vell *status* lliure de les antigues comunitats germàniques.

Els segles XIII-XIV els moviments pagesos es presentaren en les noves condicions de la producció mercantil. L'objectiu d'aquest segon període de Skazkin era conservar les posicions favorables que havien aconseguit temps enrera (segles XI-XIII): lliure dret de canvi de residència, obstaculitzar l'augment de contribucions, rescatar les terres comunals, etc.

El tercer període dels moviments pagesos —segons Skazkin— és el segle XVI, quan l'enemic principal de la pagesia ja era la monarquia centralitzada i l'Estat absolutista. L'element central de la lluita de la pagesia en aquest període és el naixement del nou objectiu de «govern pagès». El seu millor exemple correspon a les aspiracions dels pagesos de l'Alemanya del Sud per un *status* de «canó», semblant al model de Suïssa.

Entre els seus exemples trobem una capa nova dels pagesos lliures d'Europa centre-oriental, que, per la seva activitat militar contra els turcs i els tàrtars, rebia llibertats d'alguns reis catòlics. Aquests grups com ara els *hadijs* a Hongria i Croàcia o els cosacs a Ucraïna, prestaven servei militar a les fronteres.

La nova anàlisi està dedicada a aquest tercer període en la versió de Skazkin, la valoració del qual em sem-

A Bohèmia, les ciutats ajudaren els pagesos contra els latifundistes, majoritàriament alemanys. A la fotografia, panoràmica de la ciutat de Praga a començament del segle XVI

bla molt superficial. El punt de partida de la meua interpretació és el nou procés econòmic d'Europa, iniciat a la segona meitat del segle XV. En aquest període es formà un teixit complex de relacions econòmiques entre l'Europa occidental i l'Europa centre-oriental. La primera regió comença a exportar a la segona mercaderies manufacturades, principalment tèxtils, en quantitats creixents a canvi de productes alimentaris (cereals, vi, bestiar). Aquest procés d'intensificació dels intercanvis promou una especialització productiva progressiva: la regió bàltica i Polònia exportaren principalment blat, Hongria i Romania, bestiar; Eslovàquia i l'Hongria-Alta, vi.

Els contactes comercials entre les dues regions d'Europa van accelerar-se per la «revolució dels preus» del segle XVI. Des del nostre punt de vista, el següent fet té una importància fonamental: l'Europa centre-oriental va respondre al «desafiament» occidental amb una exportació dinàmica d'aliments, ampliant ràpidament la seva producció agrària, no solament l'economia senyorial, sinó també l'economia camperolà, des de la fi del segle XV.

Els moviments pagesos de l'Europa centre-oriental han de vincular-se amb aquest nou fenomen econòmic. El reptó occidental va provocar en l'agricultura de l'Europa centre-oriental un conflicte molt fort entre l'economia senyorial i la pagesa, ja que totes

mera etapa de la dependència econòmica de l'Europa centre-oriental, que alavora els sectors latifundistes senyorials i afeblia les economies de les ciutats i la posició dels pagesos. En aquesta situació de conflicte els latifundistes van aconseguir les contribucions i rendes dels seus pagesos; la ràpida ampliació de les hienes senyorials va propiciar principalment un «renaixement» de la contribució en treball, i també l'augment de les rendes en espècie. A més, fent servir aquesta conjuntura favorable, van aparèixer noves lleis en aquesta regió d'Europa per obstaculitzar la mudança lliure de la pagesia. Aquesta situació nova, creada per les lleis anti-pageses, a partir d'Engels va rebre el nom de *Zweite Leibeigenschaft* (segona servitud personal) i el nou latifundí, dirigit directament pel latifundista, *Guts herrschaft*.

El «renaixement» de la corvea (el treball personal obligatori a la huseria dominical), la prohibició de la lliure mudança del pagès del senyoriu, la producció directa en els latifundis, utilitzant el treball obligatori-forçós per a l'exportació al mercat occidental, són els tres elements nous més importants en la història agrària dels segles XV-XVII a l'Europa centre-oriental.

El primer període de les sublevacions camperoles (1502-1547) va significar la protesta dels pagesos contra aquestes condicions i aspiracions noves dels seus amos. A més, les suble-

vacions van sorgir de les aspiracions d'aquests pagesos per conservar els seus *status* lliures (*Hörige*), fent servir aquest «desafiament» econòmic al seu favor i rebutjant les ambicions senyorials d'augmentar les contribucions obligatòries, que constituïen obstacles greus a la seva activitat mercantil. La derrota d'aquestes primeres sublevacions significà la derrota de les aspiracions camperoles a produir mercaderies; els latifundis van vèncer i així es va consolidar la segona servitud —fins a la segona meitat del segle XIX en aquestes regions.

El cas alemany

Analitzant la situació i les circumstàncies d'aquestes primeres sublevacions, veiem que només van esclatar a l'Europa central (Alemanya, Bohèmia, Hongria, Croàcia, la part occidental de Rússia), al Bàltic i a Dinamarca, (on el «desafiament» occidental va augmentar l'exportació de vaques, així com l'apetit dels latifundistes danesos.)

Com he assenyalat, el fracàs de les sublevacions a tota la regió va significar la derrota de la producció mercantil pagesa. Hi ha, però, una excepció, la guerra dels pagesos a Alemanya. Si mirem un mapa, n'entendrem fàcilment la causa. Les zones principals de la guerra camperola d'Alemanya es reduïren a l'Alemanya del sud i del sud-oest, una zona on la urbanització era molt forta i on el gran nombre de ciutats va proporcionar un fort *hinterland* comercial per als pagesos. Les ciutats alemanyes del sud-oest van desplegar un paper comercial intermediari entre les dues regions d'Europa; la mineria alemanya també tenia un gran pes en aquesta economia i societat. Per això, els pagesos tenien suport econòmic, polític i fins i tot moral contra els nobles latifundistes. Així, la victòria de l'aliança «pan-germànica» dels latifundistes i els estats feudals alemanys, no va imposar als pagesos la segona servitud. Malgrat la derrota, els pagesos, quedaren en posicions fortes i conservaren les llibertats anteriors (*status Hörige*).

El balanç general d'Alemanya és, però, més negatiu: «des de l'Est del

riu Elba» —on els pagesos no van participar en la guerra, però on la urbanització era molt feble— el camperolat va quedar sense defensa, davant els seus amos, per manca del suport de les ciutats. En aquesta zona es va formar el *Guts herrschaft* prussià, que va introduir els nous mecanismes de l'opressió sobre els pagesos (*status Leibeigene*) i va crear la base de la «via prussiana» de l'agricultura durant segles.

Els mapes de les sublevacions sugereixen també altres observacions. Per exemple, a Polònia, durant aquest període, també es va iniciar un fort atac contra la llibertat dels pagesos, pel control de la seva força de treball. Tanmateix, en aquells moments no s'hi registraren sublevacions camperoles; l'explicació és difícil. En les sublevacions pageses cal tenir present alguns factors externs importants. A Alemanya, durant la guerra dels pa-

gesos, les ciutats també entraren en lluita pels seus propis objectius, i els grups de la petita noblesa també reforçaren les seves aspiracions contra els poderosos. Tenim informacions sobre els moviments del proletariat. D'una banda, en molt casos aquests moviments en tenien contactes amb els moviments pagesos. D'altra banda, els pagesos van utilitzar les idees de la Reforma contra els amos, i van crear la seva ideologia pròpia amb arguments religiosos. A Bohèmia no solament tenia influència la ideologia de la reforma, sinó que també hi havia el «factor nacional» que repercutia sobre la lluita pagesa; les ciutats texeres ajudaren els pagesos txecs contra els latifundistes, majoritàriament alemanys. A Hongria i a Croàcia hem d'esmentar, a més de la influència rebel dels corrents populars de la Reforma, que l'aparell de l'Estat feudal s'afeblí dràsticament a causa de l'expansió turca. En suma, en les sublevacions hem de tenir en compte els factors externs a la pagesia que condicionaran les possibilitats d'èxit. A Polònia aquests factors externs no ajudaren els pagesos. Les ciutats, amb el seu «dret alemany» (i amb la seva posició «dret alemany») no se solidaritzaren amb ells, que van ser subjugats per un Estat molt agressiu dels nobles («República de nobles») realitzant la fase de la segona servitud a Polònia.

Però, sobre la base d'aquestes sublevacions, podem formular també una altra conclusió: en la primera meitat del segle XVI, solament l'Euro-

pa central va participar en aquesta divisió del treball del continent exportant els seus aliments a l'Europa occidental. L'altra part d'aquesta regió, l'Europa oriental —les zones més distants dels mercats occidentals— establí contactes comercials més tard, cap a la segona meitat del segle.

L'ampliació de l'exportació d'aliments en aquesta regió oriental d'Europa ens és assenyalada, com a indicadors indirectes, per les sublevacions a Finlàndia, a Romania, a Turc, zones de Bielorússia i d'Ucraïna a Rússia a final del segle XVI i a començament del XVII. O sigui, el segon període de les sublevacions pageses va esclatar a les regions llunyanes de l'Europa oriental i va assenyal·lar el ritme i desenvolupament del naixent capitalisme a Europa occidental i les seves necessitats creixents d'aliments. Les sublevacions en aquesta regió són senyals de la nova opressió dels latifundis i les seves ambicions d'exportar productes agrícoles.

Algunes sublevacions a l'Europa central —al llarg d'aquest segon període— van ser excepcions i no tenien gaire relació amb aquest procés general. A Hongria i a l'Alta Àustria els aixecaments d'aquella època (1590-1809) tenien el seu origen en les guerres que suscità l'expansió turca. Durant aquestes últimes, els estats cristians (Imperi dels Habsburg a Àustria) necessitaren més aliments, més contribucions, etc., que augmentaren les càrregues dels pagesos.

En aquest segon període de les sublevacions ja hem de comptar amb un nou factor important: la fi de la «revolució dels preus», que significà un cop fort per a les regions exportadores d'aliments. Després dels treballs de l'historiador nord-americà Earl J. Hamlton, ja quedat ben establert que la causa principal de l'augment dels preus al llarg del segle no era l'arribada de la plata americana, i l'augment de l'estoc monetari, com ell mantenia, tot i que els metalls preciosos van influir en la corba dels preus. En els últims lustres, les investigacions sobre l'alça dels preus europeus han assolit uns resultats interessants. És evident, per exemple, que «la revolució dels preus» —l'alça ràpida— va estar principalment produïda en els preus de les mercaderies agràries, l'augment dels preus de les mercaderies industrials va ser molt més

modest. També es comprova que aquesta pujada radical dels preus va cessar. Entre 1610 i 1620 ja és palesa la davallada dels preus. Des de 1620 el nivell dels preus va romandre estable a l'Europa occidental (naturalment, amb les fluctuacions «normals» de curt termini), mentre a l'Europa centre-oriental continuava la davallada radical dels preus dels aliments. Amb aquest fenomen en va sorgir un altre de «torres de preus», un creixent distanciament entre els preus industrials i els preus dels aliments. Aquesta situació va ajudar a la producció industrial de l'Europa occidental, mentre colpejava durament els latifundis i l'agricultura de l'Europa centre-oriental.

Els guanyos de l'exportació de les mercaderies agràries baixaven molt radicalment i creaven una crisi agrària a l'Europa centre-oriental. Només hi havia una excepció: la producció i exportació de vi que, pel consunt alt nivell dels preus, es mantindrà elevada en termes de quantitat i valor tot el segle XVII (Àlta-Hongria, Eslovàquia). És probable que per aquesta raó i possibilitat les ciutats d'aquestes regions del vi comencessin a dedicar-se a la comercialització de vi deixant les seves activitats industrials. Per exemple, els dos famosos vins hongaresos actuals: Sang de toro i tokaji, són producte de les dues ciutats de l'Àlta-Hongria: Eger i Tokaj.

L'exportació del blat de Polònia i del Bàltic (rus) també va arribar a una situació difícil.

En la segona meitat del segle XVII, les regions orientals d'Europa —que ja es dedicaven a les exportacions d'aliments necessaris per a Europa occidental— no tenien més alternatives que exportar més que abans i més barat que abans...

Però en la recerca de trobar sortides de la crisi agrària, els latifundistes feudals van fer servir mètodes típicament feudals: augmentaren el nivell de la pressió i l'explotació dels seus pagesos; augmentaren els dies de contribució de treball forçós (obligació de treballar de 3 a 5 dies setmanalment en els camps de l'amo i les contribucions en espècie. Els latifundistes continuaren l'exportació de les mercaderies agràries però en detriment dels seus pagesos. Les pàgines més fosques de la història agrària de l'Europa centre-oriental van ser escrites en aquest període.

Darrere de les sublevacions ge-

gantesques de mitjan segle XVII, hi va haver la pressió i explotació com a base econòmica general.

L'epicentre d'aquestes sublevacions es troba entre 1640 i 1660. Tanmateix, és molt conegut que aquesta dècada va significar a tot Europa un dels grans dels moviments polítics i socials. Sobre la base d'això va parlar Trevor Roper de «sis revolucions simultànies» entre 1640 i 1660. En aquests anys tot Europa va entrar en guerra: les sublevacions de Catalunya i Portugal per la seva independència, les rebel·lions a Palerm i a Nàpols, la Fronda a França, l'epileg de la guerra d'independència dels Països Baixos i, naturalment, la revolució burgesa a Anglaterra. En la història europea, aquests fenòmens es qualifiquen com a «crisi general del segle XVII» a Europa. I, naturalment, la «guerra dels 30 anys» (1618-1648), que ens assenyala que els interessos econòmics i polítics continentals tenien una estructura comuna i molt homogènia, tot i que contràdictoria, i també revela els problemes de la transformació econòmica i social d'Europa. És a dir, el naixement del capitalisme.

Naturalment, en l'esfera de les lluites de classe aquests moviments responien a problemes diferents. Les sublevacions a Palerm, Nàpols, Catalunya i Portugal, la de la Fronda, van néixer de la crisi del comerç decadent del Mediterrani i de la decadència de Castella; reflectien el fet que el centre de l'economia i el comerç havia passat des del Mediterrani a la costa atlàntica (Amsterdam, Anvers, Londres). En canvi, els burgesos d'Anglaterra i Holanda realitzaren les seves revolucions modernes, destruint el feudalisme.

L'Europa centre-oriental, amb les revolucions pageses, participava en aquest concert d'explosions socials del segle XVII. I, en aquestes sublevacions, també hi van participar les ciutats d'aquesta regió en decadència. Però, en tot cas, trobem com a factors ideològics (i externs) els problemes religiosos i els conflictes ètnico-nacionals.

Tanmateix, en aquest tercer període de les sublevacions pageses de l'Europa centre-oriental, la més gran va ser la rebel·lió de J. Hmelnicki a Ucraïna. En aquesta guerra podem trobar el conflicte dels camperols ucraïnesos i els latifundistes polonesos, la defensa de la religió ortodoxa

(pravoslavia) contra els amos catòlics polonesos, i la defensa de les llibertats dels cosacs amenaçades pels amos, per l'Estat polonès que va conquerir Ucraïna. I, simultàniament amb J. Hmelnicki, van néixer les sublevacions dels pagesos polonesos contra l'augment de la pressió...

Tot i que les sublevacions de la pagèsia fracassaren, els latifundistes i els Estats feudals no guanyarien gaire. Pels seus mètodes extensius i forcosos-feudals, la producció agrària era molt costosa. Per Europa occidental aquesta mercaderia agrària en preus alts no era tan necessària com abans. L'Europa occidental, des de la segona meitat del segle XVII, ja tenia la seva pròpia agricultura dinàmica capaç d'assegurar el seu abastament al segle XVIII. L'agricultura de l'Europa occidental va produir més productes a menys preu que abans, per això el mercat occidental no necessità aliments d'altres regions. Aquesta és la causa que els latifundistes victoriosos no tinguessin força ni possibilitat de conservar els seus mercats occidentals des de l'últim terç del segle XVII.

Els seus contactes comercials van davallar i acabaren provocant una decadència total en l'economia de l'Europa centre-oriental.

Aquesta regió d'Europa va iniciar el seu estancament de llarg termini (fins a les últimes dècades del segle XIX) conservant el latifundi i els mètodes més durs i brutals de l'explotació feudal.

ADÁM ANDERLE

Director del Centre d'Estudis Històrics d'Amèrica Llatina de la Universitat «József Attila» de Szeged. Membre de l'Acadèmia de Ciències d'Hongria, i premi Casa de las Américas de 1981. És autor, entre altres, de *Tempestad en la sierra. Movimientos indígenas en la época colonial en América Latina* (1980), *Historia del movimiento obrero en América Latina. 1870-1939* (1982), *Hispania dividida: el desarrollo histórico del Estado y los movimientos nacionales en España* (1985), i *Los movimientos políticos en el Perú entre las dos guerras mundiales* (1985).